

Hüseyn Cavidin poeziyasında təbiətin poetik-fəlsəfi dərki

Hikmət Mehdiyev

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Naxçıvan Dövlət Universiteti

Annotasiya. Dahi Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin əsərlərində böyük türk sevgisi həm də türk təbiətinin sevə-sevə tərənnümü edilməsində özünü büruzə vermişdir.

Hüseyn Cavidin təbiət tərənnümü konsepsiyasında aparıcı xətt kimi insan sevgisini görürük. Bahar günlərinin gözəl təbiət mənzərəsini şirin bir dillə təsvir edən şair bu qənaətə gəlir ki, bütün bunlar sevən bir insan qəlbini ehtizaza gətirmirsə, onun sevgisini daha da gücləndirmirsə, heç bir mənası yoxdur.

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında zəngin ənənələri olan təbiət təsviri və tərənnümü Hüseyn Cavid lirikasında yeni bir rəqəsdən işlənmiş və orijinal fəlsəfi mülahizələr və bənzətmələrlə təqdim edilmişdir.

Açar sözlər: Hüseyn Cavid, təbiət təsviri, təbiət və insan, dəniz tamaşası, Nazim Hikmət, türkçülük, insan sevgisi və təbiət, təbiətə fəlsəfi baxış

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 10.02.2026; qəbul edilib – 18.02.2026

Poetical-philosophical understanding of nature in the works of Huseyn Javid

Hikmet Mehdiyev

Doctor of philosophy in philological sciences, Associate Professor
Nakhchivan State University

Abstract. The profound love for the Turkic world manifested in the works of the eminent Azerbaijani poet and playwright Huseyn Javid is also reflected in his heartfelt glorification of Turkic nature.

Within Huseyn Javid's conception of nature, love for humanity emerges as a central and defining motif. Through his eloquent and aesthetically rich portrayal of the natural beauty of springtime, the poet arrives at the conclusion that such beauty is devoid of meaning unless it stirs the human heart and deepens the emotional and spiritual experience of love.

The depiction and celebration of nature, which possesses deep-rooted and rich traditions in Azerbaijani classical literature, is reinterpreted in Huseyn Javid's lyrical poetry from a new perspective and presented through original philosophical insights and imaginative metaphors.

Keywords: Huseyn Javid, depiction of nature, nature and human, sea spectacle, Nazim Hikmet, Turkism, love of humanity and nature, philosophical view of nature

Article history: received – 10.02.2026; accepted – 18.02.2026

Giriş / Introduction

Dahi Azərbaycan şairi və dramaturqu Hüseyn Cavidin əsərlərində tərənnüm edilən böyük türk sevgisi, həm də türk təbiətinin sevə-sevə əks olunmasında özünü büruzə vermişdir. 1995-ci ildə Hüseyn Cavidin məqbərəsinin və ev-muzeyinin yaradılmasına həsr edilmiş dövlət müşavirəsindəki

giriş sözündə Azərbaycan xalqının dahi oğlu, Ümummilli Lideri Ulu Öndər Heydər Əliyev Cavid sənətinin əhəmiyyəti barədə demişdir:

“Vaxt var idi, Hüseyn Cavid həbs etdilər və onun bütün əsərlərini qadağan etdilər. Hüseyn Cavid həbs olunandan, hətta dünyasını dəyişəndən sonra onu *millətçi, pantürkist, antisovet* (kursiv bizimdir – H.M.) adam adlandırırdılar. Amma Hüseyn Cavidin əsərləri yaşadı, zaman keçdi və biz Hüseyn Cavidin xatirəsinin əbədləşdirilməsi, onun irsinin təbliğ olunması üçün bu gün buraya toplaşmışıq” (Əliyev, 2000, s. 301)

Əsas hissə / Main part

Hüseyn Cavidin əsərləri bu gün də yaşayır, müstəqil dövlətçiliyimizin inkişafı naminə bizimlə çiyin-çiyinə irəliləyir. Bu baxımdan bizim vətən sevgimizin daha konkret cizgilər kəsb etməsində Hüseyn Cavidin türk təbiətini tərənnüm edən əsərləri də az rol oynamır. Bir romantik kimi Hüseyn Cavid müxtəlif insan psixologiyalarını ifadə etmək üçün təbiətə gen-bol müraciət edir. Məsələn, xoş əhval ruhiyyənin təbiət konteksti kimi bahar fəslinin tərənnümü çıxış edir. “İlk bahar” adlı şeirində şair doğma təbiət qarşısında heyranlığını bu sözlərlə ifadə etmişdir:

*Bahar, bahar gəlmiş, yenə ilk bahar;
Güllər, çiçəklər gülər, quşlar oynar.
Göyün altın saçlı qızı nur saçar,
İnsanların tutqun gönlünü açar.
Dağlar, çəmənlər geyinir al, yaşıl,
Yerlər, göylər parıldar ısl-ısl.
Bülbüllər ötüşür, cəhcəh vururlar,
Güllüklərdə düyün, dərnək qururlar* (Cavid, 2007, s. 57).

Hüseyn Cavid böyük humanist şair kimi təbiət kontekstində insan ovqatını təsvir edir, təbii gözəlliyin insan ovqatına necə təsir etdiyinin fərqi varır:

*Sevgili bir çoban, on bir yaşında,
Düdük çalar aqar sular başında.
Ətrafında qoyun, quzu hoplaşır,
Oynar, mələr, qoşar, yenə toplaşır* (Cavid, 2007, s. 57).

Ancaq həyat insana həmişə sevinc vermir, təbiət nə qədər gözəl olsa da, insani problemləri həll etməkdə acizdir:

*Bir yanda bir dul qadın ağır-ağır
Xəstə yavrusunu öpüb oynadır* (Cavid, 2007, s. 57).

Düzdür, bu bədbin hal uzun çəkmir və Hüseyn Cavid bahar mövzusunda yazdığı şeirini nikbin notlarla başa vuraraq xoş gələcəyə dərin inamını ifadə etmiş olur:

*Bir yanda məktəbli bir çox qız, oğlan
Oynaşır oquşur hər bir ağızdan.
Əl-ələ, qol-qola şadan olurlar,
Haqqın qüdrətinə heyran olurlar* (Cavid, 2007, s. 57).

Hüseyn Cavidin 1912-ci ildə qələmə aldığı və “Bahar şəbnəmləri” kitabına daxil olan “Dəniz tamaşası” şeiri də təbiətə məftunluğun fəlsəfi düşüncələr doğurduğu simvolik bir əsərdir. Dəniz stixiyasının əzəmətli gözəlliyi qarşısında heyranlığını gizlədə bilməyən şair vəcdə gələrək yazır:

*Günəş qurub ediyor; göy... mühitimiz gömgöy...
Göz işlədikcə gönül uçmaq üzrə çırpınıyor,
Günəş qurub ediyor; göy... fəza, dəniz gömgöy...
Uzaqda, yalnız üfüqlərdə var bir aləmi-nur,
Bütün gözəlliyi həp sanki toplamış Yaradan,
Dənizdə xəlqə nişan vermək istiyor alan* (Cavid, 2007, s. 68).

Ancaq bu romantik-idillik mənzərə gözlənilmədən dəyişir, dənizdə tufan qalxır, həyatlarını təhlükədə görən gəmi sənişinləri yalvarmağa, dua etməyə başlarkən gəminin qoca kapitanı çox vüqarlı və sakitdir və sanki stixiya-insan mübarizəsində son qələbə onun tərəfindədir:

*Bu keşakeşdə möhtəşəm, məğrur,
Qoca, səksən yaşında bir sima,
Ulu bir dağ mətanətilə vəqur
Qoca bir türk edib namazı ada;
Vird oqur, haqqa eylər ərzi-niyaz,
Bəlkə dağ sarsılır, o sarsılmaz!..
...Göydən ayrılmayan alevli gözü
Saçar ətrafa şöleyi-iman.
Budur ancaq duası, virdi, sözü:
“Ey böyük Tanrı! Ey böyük Yaradan!
Hər bəladan əsirgə yurdumuzu,
Kamiran eylə şanlı ordumuzu...”* (Cavid, 2007, ss. 70-71)

Hüseyn Cavid bu şeiri Türkiyədə, Qara dənizdə gəmi ilə səyahətə çıxdıqdan sonra yazmışdır. Bundan 16 il sonra türk şairləri də Azərbaycan təbiətinə borclu qalmamış, ən gözəl şeirlərindən birini Xəzər dənizinin təsvirinə və tərənnümünə həsr etmişlər. Bu, böyük türk şairi Nazim Hikmətdir. O, 1928-ci ildə “Bahri-Hazar” (Xəzər dənizi) şeirində sanki Hüseyn Cavidin yolunu davam etdirmiş və kommunist olmağına rəğmən Azərbaycan təbiətinə, Xəzər dənizinə, Turana məhəbbətini bütün səmimiyyəti ilə çatdırmışdır. Həmin şeirdən bir neçə misraya nəzər salaq:

*Üfüqlərdən üfüqlərə
ordu ordu köpüklü boz dalğalar qoşurdu.
Xəzər küləklərin dililə danışdı, balam,
danışıb coşurdu.
Kim deyib “çort vazmi!”
Xəzər ölü bir gölə bənzər!
Ucsuz-bucaqsız dəlisov duzlu bir sudur Xəzər!
Xəzərdə dost gəzər, e...y!..
düşməni gəzər!..* (Hikmət, 1961, s. 84)

Hüseyn Cavidin təbiət tərənnümü konsepsiyasında aparıcı xətt kimi insan sevgisini görürük. Bahar günlərinin gözəl təbiət mənzərəsini şirin bir dillə təsvir edən şair bu qənaətə gəlir ki, bütün bunlar sevən bir insan qəlbini ehtizaza gətirmirsə, onun sevgisini daha da gücləndirmirsə, heç bir mənası yoxdur. “Hər yer səfali, nəşəli...” şeiri buna parlaq örnək ola bilər:

*Hər yer səfali, nəşəli, hər şey tərəbnisar...
Hər dəm gülümsədikcə günəş məst olur bahar.
Dağlar çiçəklə süslənərək səbzü dilgüşa...
Quşlar ötər, sular aqıb ətrafa gül saçar.
Seyr eylədikcə bən şu gözəl kainatı, həp*

*Ruhum uçar, uçar, əbədi bir səfa duyar.
Cənnət qədər bu mənzərə möcüzünə... fəqət
Həp bisəmə, deyilsə nəsimim visali-yar.
Həp sevgidir gözəlliyi insana sevdiren,
Məhrumi-eşq olunca gözəllik də can sıqar* (Cavid, 2007, s. 75).

Əlbəttə, bu, Hüseyn Cavidin sevgi fəlsəfəsidir və onu bir filosof şair kimi qiymətləndirməyə imkan verir. Cavidşünas alim, filologiya elmləri doktoru Gülbəniz Babaxanlı yazır:

“Cavid filosof şairdir. Onun xüsusi bir fəlsəfi əsəri olmasa da, bədii əsərlərində irəli sürdüyü fikirlər fəlsəfi məzmunu və mündəricəsi ilə seçilir. Həyat-ölüm, varlıq-yoxluq, xeyir-şər, humanizm, gözəllik kimi əbədi problemlər Cavid sənətində öz bədii-estetik həllini tapmış və Cavid fəlsəfəsi bu qədim elmi öz bədii mündəricəsi ilə bir daha zənginləşdirmişdir” (Babaxanlı, 2010, ss. 10-11).

Əlbəttə, aydındır ki, alimin bu fikrinə təbiət-insan problemini də əlavə etmək olar. Bu qarşılıqlı münasibətin çox zəngin fəlsəfi çalarları vardır ki, Cavid onların təqdimində bir filosof kimi çıxış etməyə nail olmuşdur.

Hüseyn Cavidə görə, təbiət nə qədər al-əlvən, gözəl, canlı olsa da, insansız əslində cansızdır; çünki onun gözəlliyini insandan başqa bir məxluq qiymətləndirməyə qadir deyildir. “Küçük bir levhə” şeirində təbiət mənzərəsinə həsr etdiyi ilk bəndlərdən sonra bu gözəlliyin məhz insan gözəlliyi tərəfindən mükəmməl bir hala salına biləcəyi fikri ilə üzləşirik:

*Gəzinir qarşıda bir tiifli-mələhət yalnız...
Hər ədasilə o şux aləmi eylər məşhur.
İştə, səyyar çiçək denməyə şayan bir qız!
Çeşmi-məxmurinə baqdıqca yürək çırpınıyor,
Allah! Allah! Nə qədər ülvə o mavi gözlər!
O səmavi gözlər!* (Cavid, 2007, s. 111)

Burada diqqəti çəkən Hüseyn Cavid tərəfindən Azərbaycan poeziyasında ilk dəfə işlədilən bir obraz kimi “səyyar çiçək” obrazıdır. Klassik ədəbiyyatımızda “sərvi-rəvan” – yeriyan sərv obrazı çox işlənilib, ancaq yeriyan çiçək obrazı ilk dəfə məhz Cavid tərəfindən poetik arsenala daxil edilib.

“Dəniz pərisi” şeirində eyni üsulla ilk bəndləri dənizin təsvirinə həsr edən şair, sonrakı bəndlərdə bu dəniz təbiətini canlandıraraq gözəlləşdirən, bəlkə də dəniz pərisinin özü olan gözəl bir xanımı tərənnüm edir:

*Dənizin səfheyi-səma rəngi
Yenə elmasparələr saçıyor.
Çırpınan ruh için oqur sanki
Hər küçük dalğa bir nəşideyi-nur* (Cavid, 2007, s. 120).

Ancaq dəniz mənzərəsi nə qədər ürəkaçan və gözəl olsa da, insansız heç bir mənaya malik deyildir:

*Pəmbə şamsiyyəsiylə bir dilbər,
İştə sahil boyunca sallanaraq,
Süzülən pəmbə bir qayıqda yüzər,
Bir mələkdir ki, xabgahi-şəfəq...
...Ah, bilməm bu hüsnə-xoşəlhan
Hangi qəlbin şükufə qönçəsidir?
Bu mələk qız, bu nuri-xoşcərayan
Əcəba, bir dəniz pərisimidir?! (Cavid, 2007, s. 120)*

Nəticə / Conclusion

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında zəngin ənənələri olan təbiət təsviri və tərənnümü Hüseyn Cavid lirikasında yeni bir rəkursdan işlənmiş və orijinal fəlsəfi mülahizələr və bənzətmələrlə təqdim edilmişdir.

Ədəbiyyat / References

- Babaxanlı G. (2010). Azərbaycan ədəbi fikri və Hüseyn Cavid. Bakı: Çarşıoğlu
Cavid H. (2007). Əsərləri. (c. 1). Bakı: Elm
Əliyev H. (2000). Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı. Bakı: Ozan
Hikmət N. (1961). Seçilmiş əsərləri. (c. 1). Bakı: Azərnəşr